

AZ 1990. ÉVI ÖNKORMÁNYZATI VÁLASZTÁSOK POLITIKUMA VÁLTOZÁSOK A POLITIKAI ERŐVISZONYOKBAN

A részvételtől

A többpártrendszeren alapuló modern formális demokrácia egyik lényeges eleme, hogy a polgár választhat. Közvetlen részvétele a politikában ezzel jószerint le is zárul. Az államilag szervezett politikai közéletet és a magánéletet a szavazás vékony szála köti össze. Ha a polgár ezt a szálát is elvágja, teljesen kívül kerül a politikai közéleten. A civil társadalom politikai szerveződése természetesen pótolhatja az állami döntési fórumok befolyásolását, ám a kettő mégsem ugyanaz, a mi erősen államosított kereteink között végképp nem. Ezért, amíg az állam uralja a társadalmi újratermelés egészén túl annak részleteit is s beavatkozik a magánélet majd minden vonatkozásába, az állami politikában való részvétel, a hatalom összetételének befolyásolása alapvető állampolgári érdek. Az alacsony választási részvétel eme érdek fel nem ismertségéről, alacsony szintű politikai kultúráról árulkodik.

A részvételi adatok olyan jelzőszámok, melyek üzenetét meg kell fejteni, hiszen a tartózkodás motívumai számosak lehetnek.

Már az 1990. évi tavaszi parlamenti választásokon is relatíve alacsony volt a részvétel: az első fordulóban 63, a másodikban pedig már csak 46 százalék. Nyugat-Európában a részvételi arányok ennél magasabbak, de a kelet-európai rendszerváltásos parlamenti választások is általában jóval nagyobb részvétel mellett bonyolódtak. Az Egyesült Államokban a kétévenkénti választások sokfunkciósak, a polgárok egyszerre igen sok szintű tisztségre szavaznak (szövetségi szenátor és képviselő, állami szenátor és képviselő, városi tanácsstag, helyi ügyész, városi pénztárnok, választott bíró stb.), sőt, egyidőben kerül sor az állami és helyi népszavazásokra is.¹

Amerikában az alacsony részvétel a politika és a magánélet teljes elválasztottságát jelzi, a polgárok nagy többsége nem a politikában látja a konfliktusok feloldásának valószínű alternatíváját, és nem hisz abban, hogy a politikának köze lehetne személyes választási szabadságához.² Ennek megfelelően a szavazati jog gyakorlása tevéleges viszonyulást, tudatos bekapcsolódást kíván a polgártól. Nálunk, de általában a többpártrendszerekben elképzelhetetlen lenne az amerikaihoz hasonló, az állampolgári politikai preferenciákat beszámító regisztrációs eljárás. Vajon mennyien szavaznának, ha az állampolgárnak kellene regisztráltatnia magát a választói névjegyzékben, és ez a politikai tudatosságot is hangsúlyozó intézmény a választási eljárásba építve szelektálná a választásra jogosultakat? Az ilyen típusú elrendezés — anélkül, hogy közvetlenül korlátozná a választójogot — egyértelműen az elit-politizálásnak kedvez, a társadalom politikailag passzív rétegeit, valamint elesettjeit, az érdekeik artikulálására képtelenekeket cenzus nélkül, szinte automatikusan kizárja a választójog gyakorlásából.

A mi eljárásrendünk éppen az ellenkező elvre épül, nevezetesen, hogy a polgárnak minden segítséget meg kell adni, hogy élhessen választójogával. Ezt szolgálja az ún.

kopogtatócédula, amely minden információt megad a szavazás körülményeiről. (Meg kell jegyezni, hogy az 1990. nyári népszavazás idején, amikor a köztársasági elnök közvetlen választása volt a tét, ilyen figyelemfelhívás — anyagi okokra hivatkozva — nem volt, ami maga is azt sugallta, hogy ez a szavazás politikailag nem azonos súlyú a megszokottakkal.) A szavazásról szóló értesítést sokan felszólításként is értelmezik, s ezt csak az ellenkező tartalmú felvilágosítás tompíthatta. A választói névjegyzékről szóló értesítés valamelyest ellensúlyozza az alacsony aktivitásból származó hiányosságokat. A politikai tudatosság alacsony szintje részben magyarázza az alacsony részvételt, de ez nyilván csak az egyik faktor.

A hazai alacsony részvételnek sokféle magyarázatát hallhattuk, de átfogó empirikus elemzésekben nem bővelkedünk, ez idáig csak előzetes empirikus részeredmények állnak rendelkezésre.³ A tartózkodás egyik lehetséges indítéka az, hogy az emberek a demokráciát úgy fogják fel: szabad távol maradniuk a szavazástól, amelynek jelentőségét vagy nem ismerik fel, vagy nem ismerik el. Az államszocialista rendszerben igen elterjedt volt az az informálatlanságon vagy politikai gyávaságon alapuló tévhit, hogy szavazni (erkölcsi) kötelesség. Faluhelyen ezt sokan úgy oldották meg, hogy a család fő rituális leszávozott az egész család helyett.⁴ Nyilván nem volt komoly politikai tartalma az ilyen szavazásnak, a kötelesség viszont formálisan („add meg a császárnak...”) teljesített.

Az 1990. őszi önkormányzati választások viszont már azt igazolták, hogy tartós tendencia a szavazástól való tartózkodás. Ennek azonban volt előjele, amelyet ma „illik” elhallgatni. A nyári népszavazásról van szó, a köztársasági elnök közvetlen választásának kérdéséről. Az emberek nemcsak azért nem mentek el szavazni, mert túl meleg volt vagy mert üdültek. Nem mentek el, mivel azt sugallták nekik, hogy ne menjenek el, mert úgymond a szavazás manipulált, a népszavazás kieroszakolt, támadás a demokrácia ellen. A nagyon alacsony, 15 százalékos alatti részvétel azt jelezte, hogy csak a legtudatosabb baloldali rétegek és a makacs demokrácia-hívők mentek el szavazni. Az emberek többségét már egyáltalán nem érdekelte, hogy mi történik a politika titkossággal körülfalazott porondján. A parlamenti pártok többsége nem invitálta a részvételre a polgárokat, s ezzel igen kétértelmű magatartást tanúsított. Az önkormányzati választásokon ez aztán kifejtette „áldásos” hatását, a részvétel olyan alacsony szintű volt, hogy a városok többségében a szavazás az első fordulóban érvénytelen lett.

Az első fordulóban a részvétel eltérően alakult a kisebb településeken, illetőleg a városokban és a fővárosban. Egy-egy választási kategórián belül is lényeges regionális eltéréseket tapasztalunk, amelyek kirajzolják az állampolgári aktivitás térképét. Fő vonalakban a választási rendszer hatását tekinthetjük meghatározónak. Ezt a részvételi adatok összehasonlítása illusztrálja. A különbségek az első fordulóban markánsak.

Ezeket az arányokat az alábbi táblázat mutatja

	I. forduló	II. forduló
kislistás települések	50,95	33,87
polgármester-választások	50,89	33,45
kétszavazatos települések (10 000 lakos felett)	33,09	28,67
főváros	37,39	34,90

A kistélepüléseken (10 000-es népességszám alatt) az ún. kislistás választási rendszerben a részvétel az első fordulóban lényegében eredményes volt, a polgárok 51 százaléka szavazott, s így a 2930 település 93 százalékában érvényes volt az első forduló. E településeken a lakosság közvetlenül választott polgármestert, hasonló arányban sikeresen (94 százalék).

A második szinten, a 10 000-es népességszám feletti 162 településen, az urbanizáltabb sávban a választás látványos közömbösségbe fulladt, a polgároknak csak a politikailag tudatosabb része, mintegy 34 százaléka velté úgy, hogy van jelentősége és jelentése a választásoknak. Mivel a törvény az első fordulóban 40 százalékot kíván meg az érvényességhez, ez az arány választási csődöt, a városok többségében eredménytelen választást jelentett. A második fordulóban már nincs küszöbérték, s a részvétel még lejjebb zuhant, 28,7 százalékra. Egyesek az alacsony részvételt figyelmeztető politikai üzenetként értelmezték.

A harmadik szinten, a fővárosban az előzőektől eltérő szabályok érvényesültek, ám a 66 közgyűlési mandátumot az első fordulóban itt sem sikerült nevesíteni, s ezt az erősen pártosodott választás sem mozdította elő. A 37,4 százalékos részvétel a küszöbértéktől, a 40 százaléktól nem sokkal maradt el, s így a második forduló 34,9 százalékos közreműködése osztotta el a mandátumokat.

Általános tendencia tehát az elvárhatónál alacsonyabb részvétel. Az elvárhatóság kategóriája azonban nem egyértelmű, használatát egyesek vélhetik indokolatlannak is. A részvétel általában pozitív politikai érték, a kibontakozt demokratciában jelzi a polgárok politikai jelenlétét, érdekeik, értékeik kifejezésének igényét és képességét. A politikailag éretlen, passzív, értékeiben bizonytalan, orientálódásra képtelen közönségre jellemző a részvételtől való tartózkodás. A nagy aktivitás nem jelenti feltétlenül az ellenkezőjét, de jelzi a politikai érintettséget. A helyi hatalom rendszerváltása, az ezzel kapcsolatos ideológiai petárdák ellenére, nem érdekelte a népesség többségét. Ebben nem volt különösebb szerepe a tavaszinál jóval lanyhább kampánynak. Annak sokkal inkább, hogy a polgárok tudatában voltak vagy ösztönösen megérezték, hogy ennek a választásnak nincs igazi politikai tétje. Ez a dimenzió szerepet játszott már a tavaszi parlamenti választásokon is: a rendszerváltás a választások előtt végbement, az államszocializmus erői az MSZMP-n belül is vereséget szenvedtek, a polgári köztársaságot az '56-os felkelés 33. évfordulóján az MSZMP KB egyik volt titkára (Szűrös Mátyás) kiáltotta ki. A választás tétje nem az volt (mint Romániában, Bulgáriában, Szerbiában vagy Horvátországban), hogy megbukik-e a rendszer, hanem az, hogy a volt ellenzék melyik csoportja jut kormányzó pozícióba. Az emberek számottevő csoportjait ez a kérdés egyszerűen nem érdekli, többnyire azért, mert ismereteik, műveltségük nem elegendőek ahhoz, hogy a kormányzati kérdésekben el tudjanak igazodni. A politikai kultúra kifejlődéséhez hosszú évekre lesz szükség, több választási ciklusra, hogy a polgárok megtanulják a különbségeket a politikai irányzatok tényleges politikai gyakorlatára között. A választási kampány túlfokozott ideologizáltsága, az átlátszó ígéretések áradata a mérsékelt, szolid polgárok tömegeit nemhogy vonzotta, inkább taszította.

Nyilvánvalóan részvételt mérséklő hatása volt az osztálydimenziók hiányának is. Hiányzott a perszonalifikálható, ideológiailag is súlykolt ellenségkép. A pusztán negatív érzületekre, a kommunista-ellenességre nem lehet tartósan vonzó politikai stratégiát építeni.

Azt is számításba kell venni, hogy a politikai struktúra képlékeny, a többpártrendszer fiatal, kiérleletlen, még egyáltalán nem konszolidálódott. A mézeshetek elmúltak, a pártok belülről is erodálódhatnak, amint ezt a szociáldemokrácia jobboldalának látványos agonizálása mutatja. Az *ancien régime* sokakat elfordított általában a politi-

zálástól. A sok párt jelenléte nem keveseknél csak növelte az orientációs zavarokat. A helyzet fokozatosan megváltozik a társadalmi struktúra tulajdon mentén történő átalakulásával. Az új tulajdonos osztályok kialakítják markáns politikai érdekképviseletüket, s ezzel párhuzamosan kontúrosan megjelenik a bér munkások, tőketulajdon nélküliek pártképviselete is. A pólusok közötti közvetítést vegyes ideológiájú, köztes pártok fogják ellátni. Ez a legalább két parlamenti ciklust igénybe vevő polarizáció pozitív hatással lesz a politikai kultúrára és magatartásra, s növelni fogja az állampolgári részvételt is.

Részletes empirikus felvétel hiányában nehéz megállapítani a szavazástól tartózkodás valós motívumait. A nem szavazók társadalmi rétegződésére is csak közvetett jelek utalnak, elsősorban a települési, településrészi adatok árulnak el tendenciákat. Ezekből kirajzolódik egy nagy léptékű politikai részvételi térkép, s ha erre rávetítjük a társadalmi rétegződési adatokat, bizonyos szabályszerűségekre derül fény.

Megfigyelhető, hogy a munkáslakta területeken, ipari városokban, a fővárosi munkáslakta kerületekben lényegesen alacsonyabb a részvétel, ezzel szemben a felső középosztály, a polgárság, a vállalkozói és alkalmazotti értelmiség által lakott fővárosi kerületekben és városokban az átlagosnál magasabb. A falusi népesség választási hajlama markánsan nagyobb az összes többi rétegénél. Ebben valószínűleg szerepe van a települési közösség aktuális formájának, zártabb jellegének, de a választási rendszer specifikumának is, nevezetesen annak, hogy a kislistas választás demokratikusabb, rugalmasabb, valamint, hogy a polgármester közvetlen választásával egészül ki. A kis településen, ahol az emberek többnyire nem *sui generis* politikaiként, hanem személyes viszonyokba szöve élik meg a helyi konfliktusokat és a választási alternatívákat, nem annyira pártokra és nem pártszempontok szerint szavaznak, mint inkább a személyes ismertség, a jelöltek szubjektív emberi tényezői alapján. Ez is magyarázza azt, hogy — mint erről később részletesen lesz szó — a pártok szinte semmi szerepet nem játszottak a kisebb településeken, és a pártszínekben indulók messze elmaradtak a függetlenek sokszínű tábora mögött. A falusi népesség választási magatartásának nyilván vannak mélyebb, politikai-kulturális összetevői is, nevezetesen a nagyobb formális alkalmazkodás, a tekintélyelv vaskosabb gyökerei, a konformabb viselkedés hosszú időn keresztül élt történelmi tradíciói, emellett a választási rendszer közvetlensége, a személyes választás lehetősége nagyon jól illeszkedik a lokalitás erős jegyeihez.

A középosztály⁶ politikai tagolódásáról szinte alig tudunk valami érdemlegeset. Feltételezhetjük, hogy politikai értékeit tekintve a többi rétegnél is instabilabb, propagandával, politikai közhangulattal könnyen befolyásolható, valószínűleg ebből a rétegből kerülnek ki azok a nehezen becsülhető létszámú csoportok, amelyek szavazataikat rövid fél éven belül megváltoztatták a kormánypártok rovására és az ellenzéki pártok, s ezen belül a Fidesz javára. Ezek a szavaztváltások különösképpen szembeötlőek néhány településen és megyében — mint például a fővárosban, Csongrád és Veszprém megye városaiban. Az alsó középosztály jókora része a nem-szavazók táborát gyarapítja, elfordul a politikától vagy általában gyanakvással szemléli. E rétegek a városok új lakótelepeinek gyökértelen, frissen és nem teljesen individualizálódott csoportjaiból kerülnek ki, jövedelmi szintjük és politikai tájékozódási képességük közepes vagy az alatti. Ők jellemzően azok, akik elfogadták a Kádár-rendszer paternalisztikus depolitizáltságát, s közben megkeresték egyéni boldogulásuk kis mellékvívóit. Nem szeretnek lázadni, de a vidulva torozókhöz sem csatlakoznak. Sokuk belépett annak idején a „kommunista” pártba, pusztán praktikus okokból vagy a szelíd rábeszélésnek, olykor nyomásnak engedve, de sohasem vették komolyan a nyugati szocializmus alapértékeit, a racionális — nem kikényszerített — társadalmi egyenlőséget, a társadalmi szolidaritást, az elkötelezett politikai részvételt, hogy csak a legfontosabbat említsük.

Nem politikai szembenállásukból következett ez, hanem léthelyzetükből, abból, hogy alig elnyert középosztályi létük megőrzése, újatermelése teljesen lefoglalta őket. Ez a városi alsó középosztály óvatos, kerüli a politikai szélsőségeket, s egy része vonzódik a nemzeti-keresztény értékvilághoz, ám ez a kötődése éppoly esetleges, mint kibékülése az államszocializmussal. Egyetlen igazi erénye a nem-filozófiai pragmatizmus, a hétköznapi haszonelvűség, ami megóvja a végzetesebb tévedésektől. Ezt a társadalmi csoportot, bármekkora is, jelenlegi politikai kulturális szintjén nem feltétlenül érdemes megnyerni, a politikába bevonni. Némelyek cinikusan úgy is fogalmazznak, hogy annál jobb, minél kisebb arányban szavaznak. Ezt a pártpolitikusok nyilván nem fogadják el. Magam fontosabbnak tartom, hogy kialakuljon e számottevő réteg hétköznapi demokratikus politikai kultúrája, racionális piaci magatartása. Nem tudjuk, hogy a vázolt mentalitást hordozó rétegek milyen kiterjedtségűek, létszámúak, az azonban bizonyos, hogy a lét perifériájára sodródott szegényekkel és politikai analfabétákkal együtt ők adják a nem-választók derékhatáát. Ha a kampány sikeres, egy részük részt vesz a választási aktusban. Valószínűsíthető, hogy a tavaszi parlamenti választások idején közülük sokan szavaztak és elsősorban a kormánykoalíció pártjait támogatták.

A nem-választók számára a politikával való érintkezés fő terepének ott kellene lennie, ahol érdekeltységük a legközvetlenebb. Ennek előszobája a civil társadalom nem politikai szférája, a szerveződések magánpolgári szintje. Csak ennek működése alapján lehet sikeres és funkcionális állampolgári részvételtől beszélni. Ahol nincs normális szakszervezeti mozgalom, sőt, a munkavállalói szervezetek működését előítéletek és passzivitás kísérik, ott a pártpolitikához kötődés nem ígér termékeny politikai közéletet.

Az önkormányzati választás jogi keretei

A jogi keretek nagymértékben befolyásolhatják a választások politikai tartalmát s ezen keresztül a megválasztott testületek politikai kondicionáltságát. Az önkormányzati törvény előkészítésének időszakában az egyik legfontosabb vitapont a választási szabályokkal kapcsolatosan az volt, hogy milyen mértékben jusson szerephez a pártpolitika a jelöltek kiválasztásában, támogatásában, egyáltalán, a pártpolitikai jelleg mennyire artikulálódjon mint választási alternatíva. Nyilvánvaló volt, hogy minél nagyobb és urbanizáltabb egy település, differenciáltsága folytán annál inkább megjelenik benne a párttípusú tagoltság. A kérdés az volt, hogy milyen szinten lehet jobban kifejezni ezt a tényt, ha erre egyáltalán szükség van.

Két fő álláspont fogalmazódott meg. Az egyik szerint az önkormányzati választások során háttérbe kell szorítani a pártpolitikai jelleget, és semmiképpen sem szabad intézményesen kifejezésre juttatni. A pártok jelenléte, beépülése a helyi társadalomba olyan tény lehet, amely érvényesülhet a jelöltek kiválasztásában, a kampányban s így a testületi tagok majdani politikai kötődésében, ez azonban legyen közömbös a választási szabályok megkonstruálásakor. Vagyis: 1. ne legyenek szervezeti listák, amelyek egymással versengenek a mandátumok megszerzéséért; 2. a városokban legyen tisztán egyéni kerületi rendszer, de a jelöltek mellett ne szerepeljen politikai hovatartozásuk megjelölése; 3. a kisebb települések alkossanak egyetlen választási egységet, ahol a jelöltek egy listájáról választják ki a testület tagjait, a szervezeti vagy a politikai kötődéstől teljesen függetlenül.

Az ilyen rendszer logikája természetesen nem zárja ki eleve a párttípusú versengést, de egyértelműen háttérbe szorítja, megnehezíti, ellényegteleníti. Nagyobb településeken a pártok a jelöléskor és a kampányban mindenképpen megjelennek, ám külön erőfeszítést kell tenniük politikai imázsuk érvényesítéséért, és a jelöltek saját személyisége nagymértékben meghatározóvá válik. A kistelepüléseken, az ún. kislistás választási szabályoknak megfelelően, a pártpolitikai jelleg még inkább háttérbe szorul, mivel az egyéni kizárásos versengést (egyvalakit kell néhány jelölt közül kiválasztani) háttérbe szorítja a rangsorolás, ami egy finomabb kiválasztási technika (több jelölt közül kell kiválasztani bizonyos számú preferált személyt). A lényeg azonban e konstrukciónál az, hogy a jogi procedúrában nem jelenik meg a pártpolitikai kondicionáltság, a jog erről nem vesz tudomást, nem inkorporálja. Ebben benne rejlik egy fontos következmény, nevezetesen, hogy a pártpolitikai részvételt a jog nem legitimálja, nem ismeri el, még közvetett formában sem. A jelöltek megválasztásuk esetén, akár igénybe vettek párt- vagy érdekszervezeti támogatást, akár nem, a testületben választóikat közvetlenül képviselik, pártjuk értékeinek képviseletét nem vihetik be a helyi politika alakításába, legalábbis nem túlsúlyos módon.

A másik álláspont — kissé sarkítva — a fentinek az inverze volt. Tényként és egyúttal normatív értéként kezelte a helyi politika pártpolitikai formában való megjelenítésének igényét. Eszerint a pártok versengését az önkormányzati választási rendszerben nyíltan ki kell fejezni, különösen a városokban, a nagyobb településeken. Ennek tiszta formája az, ha a városokban a pártok és esetleg érdekszervezetek listái versengenek, a kistelepüléseken pedig pártok által támogatható egyéni jelöltek. Ez a koncepció, belső logikájából adódóan, a helyi képviseleti testületeket merőben a pártok érdekegyeztetési színterévé alakítaná, mintegy legitimálná azt az elvet, hogy a helyi politikában a választói érdekeket elsősorban a pártoknak vagy pártjellegű szervezeteknek kell kifejezniük.

A parlamenti pártok véleménye megoszlott e kérdésben, abban azonban egyetértettek, hogy teret kell engedni a pártok versengésének. Az álláspontok inkább ennek mértékében és formai megjelenítésében tértek el egymástól, amiben szerepet játszott a tavaszi parlamenti választások eredményeinek értékelése is. Konszenzus mutatkozott abban, hogy a parlamenti választásokhoz hasonlóan vegyes rendszer érvényesüljön a nagyobb településeken, eredetileg ötezres népességszám felett. Az MDF azonban azt szerette volna, hogy az egyéni kerületi mandátumok száma legyen több (az összes 2/3-a), ezzel szemben a parlamenti ellenzéki pártok, kiváltképp az SZDSZ, fordított arányt tartott kívánatosnak. A listás versengés túlsúlyá felelt volna meg a Fidesznek és főként az MSZP-nek is, mivel ez a rendszer érvényesíti az arányosságot, az egyéni kerületi rendszerrel szemben, amelyben „a győztes mindent visz” elve érvényesül. Az MDF nyilvánvalóan tavaszi egyéni kerületi sikereire alapozta elképzeléseit, ellenfelei viszont éppen ezt kívánták eleve ellensúlyozni. A vita bekerült az egész önkormányzati törvény elfogadásának csomagjába, és ebben az átfogó keretben köttettek meg a kompromisszumok.

Az elfogadott rendszer valóban kompromisszumos jellegű. A kislistás rendszer határát az eredeti javaslatban szereplő ötezresről a tízezeres népességszámú településkategóriára helyezték át, s ez mindenképpen a közvetlen pártpolitikai jelleg hatásának mérséklését jelentette. A helyi tapasztalatok egyértelműen igazolták e döntés helyességét: ez a népességszám átlátható viszonyokat takar, ahol az emberek meg tudják ítélni az egyéni személyiségi és politikai kvalitásokat és a véletlenszerűséget kiküszöbölve, saját személyes ismereteik s nem csupán közvetített információk és értékelések alapján választhatnak.

A pártjellegét e körben az jeleníti meg, hogy a jelölt neve mellett fel kell tüntetni az őt támogató párt nevének rövidítését. Természetesen ez még nem árulja el, hogy a jelöltnek milyen a kötődése az adott párthoz, de kétségtelen, hogy önmagában ez a technikainak látszó körülmény határozottan beleviszi a választásba a pártpolitikai dimenziót, akárhogyan reagálnak is erre a polgárok. A szervezetek által nem támogatott jelöltek neve mellett a törvény rendelkezése szerint a „független” megjelölés szerepel, ami eleveszembe állító kategória, kifejezven a pártokhoz való viszonyt, egyúttal színeze is.

A tízezernél nagyobb lélekszámú településeken, zömmel városokban, a kompromisszum párttípusú helyi önkormányzati választásokban öltött testet. Az egyéni kerületi és a listás mandátumok aránya tekintetében a vitázó felek félúton találkoztak, és csak a töredékszámok esetén billen át a súly az egyéni mandátumok javára. Ez a felező kombinált megoldás egyértelműen a pártokat helyezi a helyi önkormányzati döntési mechanizmus középpontjába, amit a választási eredmények is egyértelműen ilusztrálnak.

A tízezer feletti népességszámú községekben és városokban tehát a kétszavazatos rendszer él: a polgár választókerülete jelöltjére és a listát állító pártok vagy társadalmi szervezetek valamelyikére szavaz. A személyes tulajdonságok megelőzhetik a pártpreferenciákat az első szavazat esetében, míg a második szavazat a pártok, illetőleg társadalmi-politikai szervezetek népszerűsége, támogatottsága tekintetében ad eligazítást. Azt, hogy az adott párt sikerét vagy sikertelenségét mennyire magyarázzák helyi vagy országos összefüggések, nem könnyű kideríteni. Általában feltételezhető, hogy az országos politikai mező a domináns, s ettől csak akkor tapasztalunk eltéréseket, ha valamilyen különlegesség fűszerezi a helyi közéletet. Ebben a településkategóriában a polgár nem szavazhat közvetlenül a polgármester személyére, jószerével azt sem tudhatja biztosan, hogy egy-egy párt kit kíván majd e tisztségre jelölni. Így a település első emberének személyét a párterőviszonyok, illetőleg a pártok közötti egyezkedések, megállapodások döntenek el.

Ezt a megoldást, miután az önkormányzati törvény erős polgármesteri funkciót intézményesített, milyen antidemokratikus megoldásnak vélem. A többpártrendszer szerkezetéből adódóan túlságosan nagy, önmagában ellenőrizetlen szerepet juttat a politikai pártoknak és az egyéb, politikai részérdekeket hordozó szervezeteknek. Ez a dominancia mindenképpen ellensúlyozandó jogi és szervezeti eszközökkel, tehát intézményesítetten. E vélemény nyomatékos hangoztatása nem jelent pártellenességet, még kevésbé pluralizmus-ellenességet. Arról van inkább szó, hogy a párt csupán eszköze, nem megtestesítője a demokratikus hatalomgyakorlásnak. Nem a párt, hanem a demokrácia a cél. A párttípusú közvetítés kizárólagossága vagy túlsúlya nem szolgálja a versengő érdekek nyilvánosságára alapszóló működő demokratikus hatalomgyakorlást. Ezért a pártokat mint a hatalom eszközeit és hordozóit, minden lehetséges módon társadalmi ellenőrzés alatt kell tartani, hogy ne legyen módjuk mással helyettesíteni azokat érdekeit, akiknek politikai képviselőre hivatottak a helyi közhatalom gyakorlásában. Ehhez az alkotmányos keretben sok eszköz kínálkozik, amelyek a mi viszonyaink között igen alacsony szinten hasznosulnak. (Ilyen például a rotáció elvének alkalmazása.)

A két települési választási típus mellett sajátos szabályozás érvényesül a fővárosi közgyűlésre. Itt a pártversengés elve a maga tiszta formájában, töretlenül érvényesül, olyannyira, hogy még a négy százalékos küszöb is koncentrálna a képviselőt.

A polgármester-választás esetében is sajátos vegyes megoldás született, amennyiben a kislistás településeken közvetlen, a többenél közvetett a választás. Ez azt jelenti, hogy a pártok az eredeti demokratikus megoldást feladták és így a népesség nagy részét

megfosztották a polgármester közvetlen megválasztásának lehetőségétől. A városokban a polgármesteri hivatal mindenképpen valamely párt befolyása alá kerül: a legtöbb mandátumot szerzett párt eleve jogot formálhat a polgármesteri pozíció betöltésére. A megoldást káros, a részvételi demokráciát romboló megoldásnak tartom, ami azért is szerencsétlen visszalépés, mivel a polgár megszólításának lehetőségét szalasztja el. Ez a pártpolitikai jelleg eltérbe nyomulásánál fontosabb motívum, már csak azért is, mivel nyilvánvaló, hogy a polgármester-választásnál nem lehet és nem is kell kizárni. A közvetlen választás azért is rugalmasabb megoldás lenne, mert a hatalommegosztás intézményesítésével ellensúlyozható a többségi párt kizárólagosságot érvényesítő befolyását.

A pártok túlzott szerepét éppen a vezető tisztségek közvetlen választása révén lehetne korlátozni. Ez a választási módszer eredményezné azt, hogy a polgármesterek (s esetleg más helyi tisztségviselők) ne a pártokhoz, hanem a helyi társadalomhoz legyenek lojálisak, s elsősorban az utóbbinak tartozzanak felelősséggel. A közvetlen megválasztás természetesen nem jelent pártsemlegességet, csupán tisztább, átláthatóbb viszonyokat. (Netán olcsó fogásnak tűnhet arra hivatkozni, hogy ha New York polgármesterét meg lehet választani közvetlenül, akkor talán Budapest esetében is belátható egy ilyen megoldás elvi lehetősége. Ám ennél fontosabbnak tartom azt, hogy közvetlen választás esetén gondosabb a megmérettetés és háttérbe szorítható a túlzott pártlojalitás, amely mindenképpen káros a település egész, pártérdekektől elkülönülő érdekszerkezetének összehangolására.) A választások utáni testületi polgármester-választások számos negatív tapasztalata egyértelműen igazolja az itt hangoztatott fenntartásokat. A jelenlegi rendszer voltaképpen megfordítandó: éppen a kistélepüléseken fontos, hogy a testület olyan polgármestert válasszon magának, akivel a napi ügyek intézésének személyes viszonyai közepette együtt tud működni. Mivel sok helyen a polgármester nem főállásban tölti be pozícióját, a közvetlen választással járó erős legitimitás nem elsőrendű politikai érdek. Azt viszont elő kellene írni, hogy a polgármester választott önkormányzati képviselő legyen, amennyiben a testület választja meg. A nagyobb települések markáns pártosodottsága pedig éppenséggel a pártok által is támogatható polgármesterjelöltek nyilvános versengését indokolja.

Vitatható, hogy szükség van-e az önkormányzatokban a kifejezett pártversengésre. Az a véleményem, hogy ezt az elkerülhetetlen mértékre kell szorítani. Ez azt jelenti, hogy csak egyének versengének, akár kislistás keretben — tehát úgy, hogy a település egésze alkot egyetlen választókerületet —, akár egyéni választókerületi rendszerben. Az egyének mögött természetesen állhatnának pártok, de kizárt lenne pártlisták versengése (a fővárosi közgyűlés kivételével).

Akárhogy an alakil is a pártok közvetlen befolyása a helyi önkormányzatokra, a tízezres népeségáthatár mindenképpen elfogadhatatlan, túlságosan alacsony. (Ezt annak ismeretében vallom, hogy történetileg a kislistás rendszer ennél is jóval alacsonyabb népeségszámhoz kötődött. A történelmi hivatkozásokot egyébként is sokszor pusztán értékeket legitimáló, olykor tartalmatlan formuláknak tekinthetjük.) 50 000-es népeségszámig lehetne alkalmazni a kislistás rendszert, a 20 000-nél nagyobb népeségszám esetén két vagy három kislistás körzet kialakításával. A fővárosi kerületekben szintén lehetne alkalmazni az egylistás megoldást. A polgármestereket minden településen közvetlenül kellene választani. A jelenlegi megoldás a fentiek fényében nem tekinthető megnyugtatóan demokratikusnak.

A választási verseny és az eredmények

A POLGÁRMESTEREK

Amint láttuk, csak a tízezernél nagyobb népességszámú településeken volt lehetséges a polgármesterek közvetlen választása. A e feletti településszámban a szavazó helyi polgárok többnyire azt sem tudták, hogy kik a pártok polgármesterjelöltjei arra az esetre, ha olyan többséget szereznek, amely lehetővé teszi az esélyes jelölést.

Az első fordulóban a 2930 kislistás település közül 2763 községben 1 542 073 állampolgár szavazatával választották meg a polgármestert; a részvétel 50,1 százalékos volt. Az alacsony — 40 százalék alatti — részvétel miatti érvénytelenség következtében 149 település polgármester-választása a második fordulóra maradt. 18 településen a választás érvényes volt ugyan, de eredménytelen. A második fordulóban 148 településen került sor ismétlésre, s ez egy kivétellel sikeres volt. Az alacsony részvétel ezeken a notórius nem-választó településeken a második fordulóban is alacsony volt, 33,45 százalékos. A jelöltek túlnyomó többsége független: az első fordulóban a 8392 induló közül 6406, ami 76 százalékot takar. Egy-egy településre 2,8 jelölt jutott. A pártok önállóan állított jelöltjeinek száma 1533, ebből a hat parlamenti párté 1409. A különböző társadalmi csoportok, érdekképviseleti szervezetek, faluvédő egyesületek, nemzeti, etnikai kisebbségi szervezetek 126 polgármesterjelöltet állítottak, míg az igen sokféle párt- és egyéb koalíciók 311-et.

A polgármesterjelöltek megoszlása jelölő szervezetenként a következő:

jelölő szervezet	a jelöltek száma			megválasztott polgármester
	I. forduló	II. forduló	összes jelölt	
függetlenek	6406	291	6697	2412
FKgP	563	19	582	108
MDF	337	14	351	68
SZDSZ	266	17	283	56
KDNP	144	6	150	52
MSZP	77	3	80	23
Fidesz	22	—	22	6
többi párt	124	4	128	40
társadalmi szervezetek	142	1	143	44
koalíciók	311	7	318	102
összesen	8392	362	8754	2911

A független jelöltek többsége politikailag a múlt rendszer szervezeti viszonyaihoz kötődik — ezt minden címkézés nélkül, értéksemlegesen elfogadhatjuk, mintegy tényként állapíthatjuk meg. Ez nemcsak a politizálóok depolitizálódását jelzi, hanem azt is, hogy a kistelepülések lakói nem csatlakoznak politikai pártokhoz, illetőleg, hogy a pártok nem tudták befolyási körükbe vonni ezt a településállományt. Elterjedt az a megítélés szerint helytelen nézet, hogy politizálni csak pártkeretek között lehet, s ezzel összefügg az a szintén téves nézet, amely szerint a pártok vagy a pártpolitika bírálata egyúttal a politikai demokrácia vagy a politikai pluralizmus bírálata. Ezzel szemben tény, hogy a pártbefolyás hiánya nem jelent politikamentességet. A falusi

térségekben a közvetlen ellenőrzés és döntéshatás lehetőségei inkább adottak, mint a városokban. Az ideológiai szélszabdaltságok nehezebben nyertek teret ott, ahol a személyes ismeretségek dominálnak. A 2415 megválasztott független polgármester elsősorban a helyi lakóközösség érdekeit fogja képviselni, s ezen az sem változtat, hogy több tucat önkormányzati testületben a pártérdek torz, egyoldalú érvényesülése következtében a polgármester lemondani kényszerült, ami részben kodifikációs hibára vezethető vissza (a megválasztott polgármester testülettel szembeni védettségének hiánya). Természetesen előfordulhatnak nagyon is átpolitizált kistelepülések, ahol a polgármester és a képviselőtestület tagjai ugyanazt a pártot képviselik. A megválasztáskori pártállás ugyanakkor egy instabil politikai szerkezetben szintén nem feltétlenül statikus.

A függetlenek nemcsak a jelölésben uralják a kistelepülési szférát, sikerességben is vezetnek. A jelölés sikerességének rangsora a következő (minél alacsonyabb a jelöltek számának és a megválasztott polgármesterek számának arányszáma, annál sikeresebb a jelölés; az abszolút sikeres jelölés jelzőszáma 1):

Függetlenek	2,77
KDNP	2,88
Koalíciók	3,11
Parlamenten kívüli pártok	3,20
Társadalmi szervezetek	3,25
MSZP	3,47
Fidesz	3,66
SZDSZ	5,05
MDF	5,16
FKgP	5,38

Politikailag a kistelepülések a pártok hatókörén kívül kerültek, s ezt a települési érdekszervezetek szándékolt befolyásolása sem tudja lényegesen módosítani. Ezt mindenképpen a kormányzati politikai súlyt kiegyenlítő körülményként értékelhetjük és üdvözlendőnek tartjuk. Az 1990. tavaszi parlamenti választásokon a függetlenek meglehetősen rosszul szerepeltek, a többpártrendszer friss politikai élménye elaltatta a polgárok pártokkal szembeni gyanakvását. Ősre a helyzet lényegesen változott, amiben szerepe volt a pártok parlamenti viselkedésének és az általános gazdasági-politikai helyzet alakulásának éppúgy, mint a választási rendszer sajátosságainak, nevezetesen annak a ténynek, hogy földrajzilag elválnak egymástól azok a települések, ahol érvényesül, illetve ahol hatástalan a pártpolitikai befolyás.

Az eredményekből az is kitűnik, hogy az első választási szinten, a kistelepüléseken a csekély pártosodottsági szférában, a függetlenek árnyékában a kormánykoalíció pártjai némi előnyt élveznek, 228:126 arányban. Ennek azonban nincs említésre érdemes politikai jelentősége. Az már fontosabb jelenség, hogy a helyi politikálás kontúrjai igen távol esnek az országos politikai törésvonalaktól. Helyi szinten jobbra teljesen ismeretlenek az érzelmi-indulati politikai különbségeknek azok a jegyei, amelyek olykor teljesen megbénítják a parlamenti pártok racionális együttműködését, pszichológiai, valamint irracionális presztízs- és hatalompolitikai gátakat emelnek elé.

A közösség közvetlen ellenőrzése mellett szabály szerint lehetetlen eljátszani a csoportszolidaritásból eredő ellentétek személyeskedő színjátékait. Hogy ez mennyire

így van, villantsunk fel néhány helyi koalíciós példát kistelepülési szinten (zárójelben a mandátumok száma): FKgP—SZDSZ (6), MDF—SZDSZ (6), ASZ—FKgP—MDF—MSZP—MSZDP (1), FKgP—SZDSZ—Fidesz (1), MDF—MSZP (1), FKgP—SZDSZ—MSZP (1), FKgP—MSZMP (1). Helyi szinten olykor olyan pártok is szövetségre lépnek, amelyek országos szinten szóba sem állnak egymással. Az országos politika törésvonalai, s ezen belül a fővárosi politikai táborok szembenállásai vidéken nem képeződnek le egy az egyben, sőt, a mikropolitikai viszonyokban érvényességüket teljesen el is veszítik.

A helyi koalíciók sok esetben nem valakiért, hanem valaki(k) ellen kötnek. A siker titka ilyenkor nemegyszer az, hogy a szövetség a függetlenként induló volt helyi vezetők kibuktatására irányul. Ebből a harcból az esetek többségében a független polgármesterjelöltek kerültek ki győztesen, akikre a kislistás településeken a szavazók 80,5 százaléka szavazott. (Csak összehasonlításképpen: az FKgP-ra 2,9, az MDF-re 2,8, az SZDSZ-re 2,1, a KDNP-re 1,7, az MSZP-re 0,9, a Fideszre 0,1 százalék. Az MSZP-t és a Fideszt leszámítva a különbségek nem számottevők.) Ez egyszerre fejezi ki a pártok kistelepülési kiépítetlenségét és a falusi népesség szembenállását a pártpolitikával. Az az ösztönös félelem is teret nyer, hogy a pártoskodás a települési kohéziót fenyegeti, amire pedig nagy szükség van, hogy a falu meg tudja vívni harcát a szűkös erőforrásokért.

A FÜGGETLENEKRŐL

Ma a függetlenség mögött különféle politikai tartalmak leheltek fel. Négy fő csoportba sorolhatók.

a) A függetlenek a politikai pártoktól ténylegesen függetlenek, akik sohasem voltak tagjai egyetlen pártnak sem, nem fogadják el párttámogatást és egyenlő távolságot tartanak a különböző pártoktól, illetőleg képesek azok között elfogulatlanul közvetíteni.

b) A második csoportba azok tartoznak, akik voltaképpen nem függetlenek, vagyis álfüggetlenek. Ők tehát az ellenkező póluson találhatók, mivel tagjai valamelyik pártnak, de a választások során valamilyen okból — több ilyen is adódhat — nem vállalják a pártszíneket, s ezzel együtt lemondanak pártjuk politikai támogatásáról. Annak a döntésüknek, hogy nem vállalják pártjukat, lehet az a jelentése, hogy politikai elkötelezettségüket magárról leválasztva utalják, leválasztva politikai tevékenységükről. Ezt meg lehet tenni a helyi politikában, ahol a párttámogatás nem döntő a választási esélyek szempontjából, ám már szinte lehetetlen a „nagypolitikában”. Az ilyen álfüggetlenek egyúttal azt is nyomatékosan kifejezésre juttatják, hogy nem fogadják el saját pártjuk fegyelmét, esetleges döntéseit, s így saját pártjuk sem gyakorolhat számottevő pressziót a helyi politika formálásában vagy egy-egy konkrét helyi ügyben.

c) A jelölt nem függetlenként jelenik meg, de valójában nem tagja annak a pártnak, amelynek támogatását elfogadta. Ebben az esetben a pártonkívüliek praktikus okokból, és mert nem idegen tőlük az adott párt politikai filozófiája, elfogadják a politikai támogatást, de nem kötelezik el teljesen magukat. Ez, ha nem is gyakran, előfordult az 1990. tavaszi parlamenti választásokon is, amikor a megválasztás után a frakciótagság nem párosult az adott párt tagságával. A pártfüggetlenség megőrzése hasonló helyzetbe hozza ezeket a névlegesen nem függetleneket a valóságosan függetlenekkel, mivel a megválasztásuk után szabadon határozhatják meg politikai önállóságuk mértékét, azt csak korábbi elkötelezettségük, a politikai alku tartalma korlátozza. Szélsőséges esetben adhatnak a párttámogatásért annyit is, ami felér a pártfegyelem vállalásával. Ám

tudjuk azt is, hogy a pártfegyelem mennyire relatív fogalom, s a tagsági kötelek sem széttephetetlenek. (Gondoljunk a parlamentben Pozsgay Imre döntésére, amellyel eltérte az MSZP-hez fűződő köteleket. Igaz persze, hogy ez igen kivételes aktus ezen a szinten.) A helyhatósági választások során elsősorban a Fidesz által támogatottak között találhattunk ilyen „inverz függetleneket”.

d) Végül a negyedik kategóriába azok tartoznak, akiknek a függetlensége nem tartós politikai attitűd kifejeződése, hanem az adott politikai szituációhoz kötődik. Azokról van szó, akik a választás idején már nem párttagok, de korábban valamely párt tagságát elvállalták. Az e kategóriába tartozók túlnyomó többsége azelőtt MSZMP-tag volt, de az utódpartokba vagy be sem lépett, vagy már ottan lépett ki. A jövőben ennek a csoportnak az összetétele valószínűleg változni fog, attól is függően, hogy milyen többpárti politikai kultúra alakul ki, illetőleg a pártok hogyan viszonyulnak azokhoz, akik korábban bármely más párt tagjai voltak. (Ez már ma is eléggé összetett kérdés; nyilván nincs különösebb politikai felhangja annak, hogy valaki például a KDNP-ből átlép a másik két kormánykoalíciós párt egyikébe, vagy fordítva, illetve akár többször is pártot vált. Az SZDSZ és az MDF közötti átjárás már nem ilyen evidens, bár voltak települések, ahol a jelölt mind a két párt támogatását élvezte, amit függetlenként könnyebb elérni, mint párttagként, de ez az utóbbi eset sem kizárt. Az átjárás lehetősége tehát nagymértékben a pártok közötti ideológiai távolság függvénye, illetőleg azé, hogy maguk a pártok milyen mértékben ideologizálnak. Ilyen tendenciáknak tanúi lehetünk.) A helyi politikában számolni lehet azzal, hogy a szakértők nem vállalnak pártpolitikai kötelezettséget, vagy ha mégis, ez a kötődés lazább lesz és váltásokat is lehetővé tesz, különösen a városok derékházában.

Ma még azonban a függetlenségnek az esetek többségében sajátos üzenete van: a jelöltnek elege lett az egyoldalú pártlojalitásból, nem kíván politikai csoportokhoz csatlakozni. A többpártrendszerben a függetlenség egyúttal politikai semlegességet és objektivitást hivatott demonstrálni, szemben a pártelfogultságból eredő egyoldalúsággal, az ideológiai elkötelezettséggel, a partikuláris politikai érdekképviselettel. A volt MSZMP-tagok egy része a függetlenséget merőben érdekalapon választotta, úgy ítélte meg — nem ok nélkül —, hogy növeli esélyét, ha formailag semleges színekben indul. A függetlenségnek az ilyen esetek nagy részében visszautaló jelentése is van: az egykori MSZMP-tagok közül sokan, akik függetlenként folytatták politikai tevékenységüket (ahogy ez a kulturálatlan politikai kultúrában kifejeződik: „átmentették magukat”), valószínűleg nem rendelkeznek tartós politikai értékekkel, pragmatikusok, akik politikai nézeteikben hajlandók ambícióik függvényében engedményeket tenni. A nem baloldali pártokban tündöklő volt MSZMP-tagokhoz képest mindenképpen politikailag racionálisabb magatartást mutatnak, még akkor is, ha később feladják majd formális függetlenségüket és centrum vagy jobboldali párthoz kötelezik el magukat.

A polgármesterek és a testületi tagok között is igen sok független jelent meg, elsősorban a kisebb településeken. Politikai kötődésük jövőbeni alakulására lehetnek feltevéseink. A polgármesterek valószínűleg azokon a településeken is közelednek a függetlenekhez, ahol párttámogatással választották meg őket. A konfliktusok feloldásában ugyanis pártérdekeken túli pozíciókat kell keresniük, ha sikeresen akarnak közvetíteni. A függetleneket pedig semmi sem fogja abba az irányba ösztökélni, hogy valamely párthoz csatlakozzanak, hacsak az országos politikában nem alakul ki egyetlen párt legitim dominanciája. Ennek valószínűségét azonban csökkenti a helyhatósági választások eredménye, amelynek egyik fő pozitív politikai jelentősége éppen az, hogy megosztotta a hatalmat az országos és a helyi szinten, hasonlóan azokhoz a parlamenti demokráciákhoz, amelyekben a központi hatalom tartósan a jobboldal ellenőrzése alá került, ám a baloldal komoly pozíciókat szerzett a tartományi és különösen a

városi és nagyvárosi igazgatásban (l. például Olaszország). Így a politikailag ingatag, a politikába pusztán haszonelven bekapcsolódó középrétegek és kispolgári csoportok valóságos orientációs válságba kerülnek, mivel nem feltétlenül ugyanaz a helyi megítélés, mint az országos, nem is beszélve a ciklusváltásokról. A szakértelmiség ezért jól felfogott érdekéből igyekszik majd független pozíciókba visszavonulni. (Sok volt „kommunista” már ma is független szerepekben tetszeleg, hogy feledtesse „rosszul dokumentált” életrajzát.)

A KISLISTÁS TELEPÜLÉSEK KÉPVISELŐTESTÜLETEI

A 10 000 vagy ennél kevesebb lakosú településeken a helyi képviselőket listán választjuk, mivel a település egy választókerületet alkot. Képviselők azok a jelöltek lesznek, akik a megválasztható képviselők száma (3 — 13 fő) szerint a legtöbb szavazatot kapták, feltéve, hogy a választópolgároknak több mint kétötöde szavazott (1990. évi LXIV. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról, 42. szakasz).

A kislistára történő jelölésnek lazák a feltételei: képviselőjelölt az lehet, akit a választókerület választópolgárainak egy százaléka jelöltnek ajánlott. Ajánlószelvényt párt vagy társadalmi szervezet is nyithat, közös jelölt esetén közös ajánlóív szükséges. Ezek az eljárási szabályok a jelölés eredetét mintegy mellékessé teszik, annak ellenére, hogy a szavazólapon a jelölt neve mellett fel kell tüntetni a támogató pártot, társadalmi szervezetet, illetőleg a független jelölés tényét.

Az ilyen lista jellegénél fogva alkalmatlan a tisztán pártversengésre. A jelöltek ábécé sorrendben kerülnek fel a szavazólapra, az ajánlások számának a szükséges minimum felett nincs semmi jelentősége. A szavazáskor a polgár személyekre és nem pártokra voksol, a háttérben meghúzódó párt csak azok számára lehet lényeges, akik domináns politikai elkötelezettségűek és/vagy nem ismerik a jelölt személyes kvalitásait.

A kislistás településeken országszerte összesen 20 478 képviselőt választottak, a jelöltek száma 48 939. A jelölésnél a polgármesterekhez hasonló tendencia mutatkozott, a jelöltek 63,5 százaléka független volt, a megválasztott képviselők között még ennél is nagyobb az arányuk: 71,2 százalék.

A pártok tehát ebben a szférában is vereséget szenvedtek, háttérbe szorultak. Ez sok pártpolitikusként kényelmetlen meglepetést okozott, ám az ún. szabad választás eredményét senki sem kérdőjelezheti meg.

A kislistán elnyerhető helyi képviselőtestületi mandátumokért az első fordulóban végül is 48 580 jelölt indult, mint láttuk, többségük függetlenként. A parlamenti pártok közül a vidéken — érthető okokból — leginkább a kisgazdák voltak jelen, a jelöltek 10 százalékát ők adták. Egyértelmű a Fidesz és az MSZP „urbánus” jellege, a jelöltek 0,6, illetőleg 1,7 százalékát adták. A két legerősebb párt, az MDF és az SZDSZ közel azonos súllyal jelent meg a jelölési szakaszban. A választás utáni képviseltség ezektől az arányoktól természetesen eltért.

A megválasztott képviselők megoszlása a jelölés alapján a következő:

ajánló szervezet	képviselők száma	képviselők aránya %	szavazatok száma	szavazatok aránya %
függetlenek	14 578	71,19	4 090 404	64,90
FKgP	1.279	6,23	378 430	6,00
MDF	890	4,35	357 613	5,67
SZDSZ	810	3,95	316 246	5,02
KDNP	568	2,77	189 295	3,00
ASZ	272	1,33	76 370	1,21
MSZP	229	1,12	92 213	1,46
Fidesz	132	0,64	55 196	0,88
VP	86	0,42	35 784	0,57
MSZMP	43	0,21	12 033	0,19
MSZDP	18	0,09	6613	0,10
más pártok	57	0,28	18 508	0,29
társadalmi szervezetek	664	3,24	240 972	3,82
koalíciók	850	4,15	433 204	6,88
összesen	20 476	100,00	6 302 881	100,00

A pártszínekben induló jelöltek — a pártok koalícióit nem számítva — összesen 24,1 százalékos támogatottságot, 21,1 százalékos mandátumarányt képviselnek, s ezen a kisebbségen belül a sorrend majdnem pontosan megegyezik a polgármesterek pártok szerinti sorrendjével. A kormánykoalíció itt is vezet, ám ez pírusszi győzelmet takar, mert a pártlobogók alatti befutott képviselők kisebbségbe kerültek a függetlenekkel szemben.

A 6 302 881 szavazat (a listás jelöltekre leadott összes szavazat) 64 százaléka esett független képviselőjelöltre — természetesen nagyon különböző települési arányokkal. A társadalmi szervezetek jelöltjeinek és megválasztott képviselőiknek részaránya viszont elég kicsiny, elsősorban a kisebb településeken jelentek meg, néhol azonban teljesen uralják az adott község testületét.

A VÁROSOK SZINTJE

A 10 000-nél több lakosú települések önkormányzati testületi választására a pártküldelmek nyomták rá bélyegüket. A 162, zömmel városi településen mindössze 641 169 polgár szavazott, a választójogosultak mintegy harmada. Az alacsony részvétel miatt a pártok tényleges erőviszonyai rejtve maradnak, hiszen semmit sem tudunk arról, hogy a nem szavazó kétharmad miért maradt távol, s ha szavazott volna, milyen politikai értékek mentén rendeződött volna el. Ezért a 30 százalék politikai pártok szerinti megoszlásából ne vonjunk le túl merész következtetéseket.

A pártok közötti erőviszonyokat mégis gondosan fel kell mérnünk, mivel a szavazó egyharmad tekinthető a társadalom politikailag legaktívabb, legtudatosabb részének, amelynek politikai értékváltozásai jól tükrözik a legitimációs mező mozgásait. Ennek minél pontosabb feltérképezése érdekében a koalíciókra eső szavazatokat a pártok között felosztottam, annak ellenére, hogy természetesen az eljárás módszertanilag nem teljesen korrekt.

Az egyéni választókerületi jelöltek között a függetlenek elmaradtak attól az eredménytől, amelyet a kislistás településeken értek: a szavazatok 10, a mandátumok 15 százalékát szerezték meg. Kézenfekvő, hogy a városokban a pártok dominálnak, szervezeteik kiépültek, közvetítő szerepüket akadálytalanul betölthetik. A városi közvéleményt a függetlenek nem tudják szervezeti háttér nélkül befolyásolni. Minél nagyobb egy település, annál nehezebb dolga van a párttámogatás nélkül indulóknak. Ez alól csak a nyilvánosság előtt rendszeresen szereplő, ismert helyi közéleti személyiségek, volt vezetők, karizmatikus egyéniségek, sokak által ismert értelmiségiek (tanárok, ügyvédek, orvosok stb.) jelentenek kivételt.

A kétszavazatos rendszerű 162 településen az egyéni választókerületekben a következő eredmények születtek a két fordulóban. (Az érvénytelen szavazások eredményei nem hozzáférhetőek. A töredékszámokat az magyarázza, hogy a koalíciókra adott szavazatokat az érvényes szavazatok száma és aránya tekintetében [az első két oszlop-nál] a koalíciót alkotó szervezetek között elosztottuk. A kontrasztot jól jelzi a megszerzett mandátumarányoktól való eltérés, ahol ezt a szétosztó műveletet nem végeztük el, vagyis külön sorban szerepeltettük az összes koalíciós mandátum számát és arányát.)

jelölő szervezet	szavazatok száma	szavazatok aránya %	mandátumok száma	mandátumok aránya %
SZDSZ	210 285,76	32,81	361	17,15
Fidesz	156 913,35	24,47	176	8,36
MDF	94 027,79	14,67	252	11,97
függetlenek	64 068,00	9,99	314	14,92
KDNP	47 967,33	7,48	119	5,65
FKgP	33 533,46	5,23	126	5,99
társadalmi szervezetek	17 373,35	2,71	75	3,56
MSZP	7 535,08	1,20	54	2,56
VP	3 267,66	0,51	10	0,48
MSZMP	1 666,00	0,26	7	0,33
ASZ	1 543,08	0,24	7	0,33
MSZDP	655,50	0,10	4	0,19
más pártok koalíciók	2 132,50	0,33	5	0,24
	—	—	595	28,27
összesen	640 968,86	100,00	2105	100,00

Ha a koalíciók megválasztott képviselőire leadott szavazatokat elosztjuk, világossá válik, hogy két parlamenti ellenzéki párt, az SZDSZ és a Fidesz lényegesen javította pozícióját a parlamenti választásokhoz képest. A két párt és együtt alkotott koalícióik a mandátumok 42,4 százalékát szerezték meg; ha az összes koalíciós eredményt lebontjuk e két liberális-radikális pártra, 55,3 százalékos eredményt kapunk. Az MDF egyéni jelöltjei messze elmaradtak attól a támogatottságtól, amelyet a parlamenti képviselő-jelöltek élveztek korábban. Ez az igazi különbség a tavaszi választásokhoz képest.

Mi magyarázza ezt az eltolódást? Szerepet játszhat, hogy éppen az MDF szavazói köre maradt távol, és a két ellenzéki párt támogatói voltak aktívabbak. Ezt támaszt-hatják alá a már elemzett részvételi adatok. Ám azzal a körülménnyel is számolhatunk, hogy instabil politikai szerkezetben, amikor a pártok még kialakulatlanok, ideológiájuk kiforratlan, a polgárok lazán, illetve érzelmi alapon kötődnek a pártokhoz, s ebből következően gyakran, akár egy-egy múló politikai jelenség hatására változtatják poli-tikai preferenciájukat. A Fidesz esetében kézenfekvő, hogy parlamenti szereplésükkel

sok választót megnyertek maguknak más pártok támogatói közül, jobbról is, de még inkább balról.

Aránylag jól szerepeltek a függetlenek, a szavazatok 10 százalékával, ami a városok pártosodottságára tekintettel figyelemre méltó eredmény. Megelőzték az összes baloldali pártot, köztük az MSZP-t, valamint a társadalmi szervezetek jelöltjeit is. Az utóbbiak ebben a településcsoportban jóval gyengébben szerepeltek, mint a kislistásoknál — ezt is a pártosodás jelensége magyarázza.

Az eredmények alakulásában kétségkívül ludas a választási rendszer, amennyiben a kétszavazatos szisztéma eleve a pártokat helyezi a középpontba s nem a jelöltek személyét. A szavazó polgár a listára szavazásnál mérlegeli pártpreferenciáit, s az egyéni kerületi jelölt is e mérlegelés árnyékába kerül. Akár úgy, hogy a pártalkötelezettség befolyásolja az egyéni jelöltre leadott szavazatot, akár úgy, hogy a szavazó megosztja támogatását egy listás párt és egy másik politikai erő körbe tartozó egyéni jelölt között. Annyi bizonyos, hogy a pártszempontú mérlegelés kikerülhetetlen. E tekintetben erősen megoszlanak a vélemények. Magam úgy gondolom, hogy az önkormányzati testületekben megjelenhet a pártközvetítés, de a választásnál mellőzni kellene a pártelvet. A kislistás rendszert alkalmazni lehetett volna a városokban is, választási körzetek kialakításával.

A hat parlamenti párt közül a legrosszabbul a szocialisták szerepeltek, egyéni mandátumaik aránya a 3 százalékot sem éri el, ha nem számítjuk a koalíciókat. Meg kell azonban jegyezni, hogy igazán pontos képet akkor kaphatnánk az aktuális politikai erőviszonyokról, ha nemcsak a megválasztott 2105 helyi képviselőre, hanem a 13 106 elindult jelöltre leadott szavazatokat is ismernénk.

Az egyéni jelöltek mögött ezen a szinten is hallatlanul sokféle pártösszefogás jelent meg, a parlamenti kormánypárt — ellenzék felállást helyi szinten „el lehet felejteni”. Az egyéni kerületi helyi képviselők 28,3 százaléka koalíciós támogatással nyerte el mandátumát. Ez mindenképpen előnyt jelenthetett a magányos farkasokkal, vagy az egy párt által támogatott jelöltekkel szemben. A koalíció tompította a pártok közötti versenyt. Ugyanezt eredményezte az az ellenzék által az önkormányzati törvény elfogadásakor kialakított megoldás, hogy az első fordulóban 25 százalékos, a másodikban korlátozás nélküli relatív többség érvényesült. (Emlékeztetdül: a parlamenti képviselők esetében az első fordulóban abszolút többség szükségeltetik, a másodikba pedig csak a legjobb három jut be.)

A listás eredmények jobban kifejezik a kétszavazatos települések, zömmel városok politikai helyzetképét. Ezeket célszerű összehasonlítani a parlamenti választások eredményeivel.

A 162 településen 1954 mandátumot osztottak el 81-féle koalíciós lista között. (Ez a közölt és nyilvánosságra hozott előzetes eredmény; a vitás esetek lezárulása után az elnyert összes mandátum száma 1960.)

Az első fordulóban mindössze 13 városban volt érvényes listás választás az alacsony részvétel miatt; a részvétel országos átlaga 33,1 százalékos volt.

Az elnyert listás mandátumok száma és megoszlása a következő. (A koalíciókat itt is bontottam, ami a listás választás esetén sokkal inkább védhető, mint az egyéni jelöltek esetében. A parlamenti választások listás eredményének feltüntetése megkönynyíti az összehasonlítást. Ebben a körben nem köttettek koalíciós megállapodások.)

listát állító szervezetek	mandátu- mok száma	mandátu- mok aránya (%)	parlamenti listás eredmény
SZDSZ	457,83	23,43	21,39
MDF	406,99	20,83	24,73
Fidesz	351,83	18,01	8,95
MSZP	203,32	10,41	10,89
KDNP	200,83	10,28	6,46
FKgP	184,32	9,43	11,73
MSZMP	25,00	1,28	3,68
VP	16,66	0,85	1,89
ASZ	12,66	0,65	3,13
MSZDP	3,33	0,17	3,55
más pártok	7,50	0,38	—
társadalmi szervezetek	83,64	4,28	—
összesen	1953,91	100,00	96,40

Mivel a kétszavazatos rendszerben a listákat nem szelektálja semmiféle százalékos küszöbérték, a kis pártok — támogatottságuk arányában — megjelennek egy-egy helyi testületben. Így jelen van a Magyarországi Szövetkezeti és Agrárpárt, a Magyarországi Zöld Párt, a Nemzeti Kisgazdapárt és a Nyugdíjasok Pártja. E kis politikai csoportosulások szerepe lényegében megegyezik a társadalmi szervezetek, érdekképviseltek, nemzeti szervezettek, helyi mozgalmak szerepével. A társadalmi szervezetek helyi képviselőjét a nagy pártok jelenléte erősen korlátozza, amit jelez a csekély arány: 4,3 százalék.

A parlamenti pártok közötti erőviszonyok azonban átbillentek az ellenzék javára, ami az arányos listás mandátumelosztás következménye.

A három parlamenti ellenzéki párt 51,9 százalékos többséget szerzett, ami túlnyomórészt a Fidesz elsőprős sikerének tudható be, miután kétszeresére növekedett a támogatottsága. Nem tudjuk, mennyire tartós ez az eltolódás, ám ha stabilnak mutatkozik, vagy még tovább erősödik, a „nagypolitikában” is tényleges súlyponteltolódásokat eredményezhet.

Az MSZP súlya lényegében változatlan, ha a politikai átlagot tekintjük. Természetesen e mögött — s ez a többi pártra is igaz — igen markáns települési és regionális különbségek mutathatók ki. Nyilvánvaló, hogy az MSZP befolyása az urbanizált térségekben jóval erősebb, mint a falusi lakosság körében. (Ezt jelzi az a tény is, hogy az MSZP állította a kétszavazatos rendszerben a legtöbb önálló jelöltet, ami persze nem feltétlenül tükröződik a végeredményben.) Ez a körülmény a Fidesz esetében is szembeötlő, míg a többi pártnál már nem ennyire egyértelmű, illetőleg a kisgazdák esetében fordított.

A politikai preferenciákról pontosabb képet ad az első, zömmel érvénytelen forduló eredménye, ezen belül is a listákra leadott szavazatok megoszlása. Az elnyert mandátumok alapján számított arányok más dimenziót villantanak fel, s társadalmi támogatottságra már közvetlenül nem utalnak pontosan.

Miután rendelkezésünkre állnak az első forduló listás eredményei — annak ellenére, hogy arányaikban nem befolyásolják a tényleges eredményeket —, összevethetjük mind a parlamenti listás szavazatokkal, mind az önkormányzati mandátumok arányaival. Természetesen az egybevetés itt is óvatosan kezelendő, mert eltérő a települési kör, ám ez a művelet mégsem haszontalan. (A koalíciók szavazatait itt is elosztottam a koalíciót alkotó szervezetek között.)

pártok, szerve- zetek	parlamenti listás eredmény	önkormányzati szavazatok aránya (%)	önkormányzati mandátumok aránya (%)
SZDSZ	21,39	21,51	23,43
MDF	24,73	19,76	20,83
Fidesz	8,95	18,66	18,01
KDNP	6,46	9,78	10,28
MSZP	10,89	9,60	10,41
FKgP	11,73	7,94	9,43
MSZMP	3,68	4,18	1,28
VP	1,89	0,97	0,85
MSZDP	3,55	0,74	0,17
ASZ	3,13	0,50	0,65
egyéb szervezetek	—	6,36	4,66
összesen	97,40	100,00	100,00

A „nagy pártok” közötti arányváltozások szimbolikus értékűek, nem túl jelentősek. Az tükröződik bennük, hogy a kormányzat támogatottsága csökkent, s általában az ellenzéké növekedett a kormánykoalícióéhoz képest. Ezt politikailag természetes folyamatnak kellene tekintenünk akkor is, ha a kormányzatra nem történelmi teher és feladat-tömeg nehezedne. Az az állítás is megkockáztatható, hogy — a válság dimenzióinak, a rövid távú drasztikus visszaesésnek és a tartós stagnálás reális prognózisának ismeretében — ez az eltolódás alatta maradt a várhatónak. A listás eredmények azt mutatják, hogy a tavaszi 42,9 százalékos szavazataránya a három koalíciós párt oldalán mindössze 37,5 százalékra csökkent, miközben a KDNP támogatottsága — valószínűleg partnerei rovására is — növekedett.

Emlékezzünk arra, hogy a kormánytöbbség fő forrása az MDF egyéni választókerületekben elért sikere volt, amit csupán kiegyensúlyozta a választási rendszernek a 4 százalékos küszöb miatti aránytalansága. Az önkormányzati választásokon az MDF a tavaszi sikert nem tudta megismételni. (Ennek fényében kell megítélnünk az MDF-nek azt a törekvését, hogy a városokban az egyéni kerületek domináljanak. Annak idején az MSZMP is rosszul mérte fel az esélyeit, amikor a háromoldalú kerekasztal-tárgyalásokon az egyéni kerületi rendszer érvényesítéséért harcolt. Ez most megismétlődött az önkormányzati választási rendszer kialakításakor az MDF oldalán. Az általános tanulság az, hogy a pártok nem tudják megbízhatóan felmérni közeli esélyeiket, s ezért nem bölcs dolog a közelre kalkulált közvetlen érdekekből kiindulni, és végképp elfogadhatatlan a választási rendszer pártpolitikai érdekekre alapozott gyakori módosításának törekvése, amire vannak nemzetközi példák.)

A nem koalíciós pártversengésben a szabaddemokraták 17 százalékkal szemben az MDF csak 12 százalékot ért el. Az erőviszonyok valójában ebben a szférában tolódtak el, s az nemigen játszott szerepet, hogy a parlamenti és az önkormányzati választások részvételi arányai közötti különbség több mint kétszeres.

A városi önkormányzati választások üzenete egyértelmű. A polgárok nagy többsége nem a szavazatával, hanem a távolmaradásával tiltakozott a fennálló helyzet ellen. Az ilyen tiltakozás a dolog természetéből adódóan diffúz, többdimenziós, sokmotivációs. Az igazán aktív mag politikai preferenciájában megtalálhatók a stabilitás és az elmozdulás jelei egyaránt, de egészében a kormányzó hatalommal szembeni elégedetlenség nyilvánul meg. Az eredmények alakulásában, úgy vélem, döntő szerepe volt a választási rendszer alkalmazott megoldásának, a kétszavazatos rendszernek. Ezt egyértelműen

hibás, káros megoldásnak tartom, két fő okból. Mellőzi a polgármester közvetlen választását — ez a mi körülményeink között antidemokratikusnak minősíthető akkor is, ha sokan nyugat-európai megoldásokra hivatkoznak. A közvetett választás — ott is ahol alkalmazzák — pártkamarilla-jellegű és nem igazán demokratikus. A közvetlen választás hiánya befolyásolja a részvételt, mégpedig nagyon negatívan. Az emberek nem értik, hogy miért a pártok egyeznek meg — zárt ajtók mögött, politikai árucseré keretében — a polgármester személyéről. A demokráciával szemben támasztott természetes igényük, hogy a pártok ne sajátítsák ki — állampolgári érdekeket közvetítő szerepükre hivatkozva — a közvetlenül érdekeltek jogát, hogy maguk válasszák meg polgármesterüket. A parlamenti pártok e törvényi megoldással rossz irányban indultak el. A kormánykoalíció ráadásul a maga érdekei ellen cselekedett, amikor abból indult ki, hogy ezáltal — az egyéni kerületi eredményekre támaszkodva — a polgármesteri hivatalokban többségi befolyást szerezhet. Az alacsony részvétel ugyanis valószínűleg ezt a politikai táborot gyengítette.

A polgármester közvetlen választása mellett szól az is, hogy ebben a körben pozitív módon lehetne kifejezni a helyi közösség pártpolitikai tagoltságát, a helyi pártosodást, s ami nagyon lényeges: itt le is lehetne zárni a választási küzdelem befejeztével. A másik fő kifogás ugyanis az, hogy a kétszavazatos rendszer indokolatlanul és mértéken túl beviszi a helyi viszonyokba — mintegy intézményesíti — a pártpolitikai jelleget, a párttagoltságot. Amennyire indokolt ez országos szinten, annyira káros az önkormányzatokban. Ezt nem erősíteni, éppen ellenkezőleg, a választási szabályozással gyengíteni kellene. A megoldás lényegi irányát már említettem, de több megoldás is elképzelhető.

A FŐVÁROS SZINTJEI

A választási normák a főváros kiemelt politikai jelentőségét azzal ismerik el, hogy elválasztják egymástól a kerületi képviselőtestületek és a fővárosi közgyűlés választási szabályait. Az előbbire a választási rendszer a már bírált kétszavazatos eljárást konsztituálja, az utóbbira pedig tisztán listás választást ír elő a 66 mandátum betöltésére. Ez a fővárosi közgyűlési megoldás indokoltnak minősíthető, leszámítva a parlamenti választási szabályokból ide is áthozott 4 százalékos küszöböt. Ez a küszöb, amely nemcsak a politikai morál alapján kifogásolható — már a parlamentáris szinten is —, sérti a politikai egyenlőség alapértékét, és csak a kormányozhatóság igénye jelent valami halvány mentséget. A fővárosi önkormányzat szintjén végképp elfogadhatatlan, mivel itt szóba sem jöhet a kormányozhatóság kérdése. A főpolgármester közvetlen választása a politikai stabilitást kellően szolgálhatná. A sors fintora: a kormánykoalíció által erőltetett küszöbérték éppen az egyik koalíciós pártot szorította ki — többek között —, nevezetesen a kisgazdákat. (A küszöb rendeltetése valószínűleg az volt, hogy az MSZMP bejutását akadályozza. Modellszerűen előfordulhat, hogy az MSZMP bejut, a jobboldali pártok pedig kinrekednek.) A 4 százalékos küszöb a közgyűlés összetételét merőben a pártpolitikai erőviszonyoktól teszi függővé, mivel szinte automatikusan kizárja a kis állampolgári szerveződéseket. Ez persze a jelenlegi helyzet; a környezet-szennyezés a fővárosban láthatóan olyan katasztrófa-helyzetet fog előidézni, hogy a különböző környezetvédő mozgalmak helyet szorítanak maguknak a nagy pártok mellett. A pártok válságban kalkulálható általános delegitimálódása pedig az egyéb „single issue” (egy témára koncentráló) állampolgári mozgalmaknak nyit teret.

A főváros szintjén a 4 százalékos küszöb miatt a 10 érvényesen listát állító szervezet közül csak 5 párt maradt talpon. A listás választás csak a második fordulóban hozott eredményt az alacsony részvétel miatt, ám ez is jól mutatja a politikára legnagyobb

befolyást gyakorló, politikailag aktív réteg értéktolódását. Az összehasonlítást itt is lehetővé teszi a tavaszi választási eredmények párhuzamba állítása.

listát állító szervezetek	fővárosi listás				parlamentari	
	szavazatok		mandátumok		szavazatok	
	száma	aránya %	száma	aránya %	száma	aránya %
SZDSZ	184 595	34,68	25	37,88	283 654	27,07
MDF	145 581	27,35	20	30,30	296 514	28,32
Fidesz	96 650	18,16	13	19,70	120 439	11,50
MSZP	38 588	7,25	5	7,58	134 876	12,88
KDNP	26 361	4,95	3	4,54	60 078	5,74
MSZMP	19 216	3,61	—	—	43 335	4,14
FKgP	12 234	2,30	—	—	53 150	5,08
VPSZSZ*	3 826	0,72	—	—	—	—
MSZDP	3 002	0,56	—	—	36 980	3,53
KIOSZ**	2 202	0,41	—	—	—	—
HVK	—	—	—	—	16 971	1,62
összesen	532 255	99,99	66	100,00	1 045 997	99,88

* Budapesti Városvédő és Polgári Szervezetek Szövetsége

** Kisiparosok Országos Szövetsége

A szavazók számának egybevetéséből egyértelművé válik, hogy egyetlen párt sem növelte szavazótáborát. Az eltolódásokat a „dezertálások” mértéke, az adott párt híveinek távolmaradása eredményezte. Ez világosan kitűnik a Fidesz esetében: részarányuk lényegesen növekedett, annak ellenére, hogy eközben a rájuk szavazók abszolút száma 120 ezerről 96 ezerre csökkent. Azt a pusztá adatokból nem tudjuk megállapítani, hogy milyen szavazói mozgások voltak az egyes pártok között. Nem kizárt az sem, hogy ez igen kismértékű volt. Ha feltételezzük, hogy a polgár mindig ugyanarra a pártra szavaz, ha szavaz, akkor felállíthatunk egy számsort, amely megmutatja, hogy az adott pártra tavasszal szavazók milyen arányban éltek részvételi lehetőségeikkel. (Érdekes képet kapunk, ami arra utal, hogy minden párt elemi érdeke, hogy híveit rábírja a részvételre. A távolmaradás felér egy ellenszavazattal.

A fővárosi listákra szavazók százalékos aránya a parlamenti választások fővárosi területi listáira szavazókhoz viszonyítva:

Fidesz	80,2
SZDSZ	65,0
MDF	49,1
MSZMP	44,3
KDNP	43,8
MSZP	28,6
FKgP	23,0
MSZDP	8,1

A modell arra jó, hogy belássuk: az egyes pártok tavaszi szavazótáborára őszre nagyon különböző mértékben zsugorodott. Az adatok természetesen elfedik azt a jelenséget, hogy a legaktívabban politizáló 30-40 százaléknyi népességen belül milyen arányú politikai értéktolódások következtek be. Gyanítom, hogy az ősszel is szavazók hírsé-

gesebbek pártjukhoz, mint azok, akik szeptemberben és októberben már nem mentek el.

A fővárosi választások eredményeként az ország politikai központját a parlamenti ellenzék két liberális-radikális pártja irányítja, a három ellenzéki párt pedig mindössze egy szavazattal marad el a kétharmados többségtől. A kerületek többségében hasonló a helyzet. Ez a politikai fejlemény természetesen hatással van a kormányzati politika alakulására. Növeli a kormánypártok kompromisszumkészségét, mérsékli a parlament szélsőségeit. Ugyanakkor pozitív hatása, hogy a múlt rendszerhez semmilyen formában nem kötődő ellenzéki pártoknak lehetőséget ad kormányzásra való képességük bizonyítására, tartalmi és stílusbeli alternatívák felmutatására.

JEGYZETEK

1 Hogy mennyire így van, egy személyes élménnyel tudom illusztrálni. Az 1990. novemberi — kétévenkénti — időközi választások során alkalmam volt egy denveri szavazóhelyiségben szemlélni. A szavazóhely fölé — amely egyébként nem volt a mieinkhez hasonlóan fülkeszerűen kialakítva — ki volt írva: kérjük, hogy 10 percnél tovább ne használja a szavazógépet.

2 Az ügyek a magánszférában és a gazdaság intézményeiben, a szabályozott piacon dőlnek el. A politika mellett igen jól szervezettek, sokrétegű civil társadalom él, bonyolult, működő közösségi hálózatokkal; az állami ténykedés, messzemenően figyelembe véve ezen közösségek természetét, ezekre épül rá, s nem ezeket helyettesíti. Az állam beavatkozása erősen korlátozott a politika szolgáltató, közösségszervező funkciója hangsúlyozott. A társadalmi konszenzus magas foka, a viszonylagos jólét, konszolidáltság, az általánosan elfogadott viselkedési szabályok és (rétegzett) kulturális normák beépültsége mellett egyáltalán nem meglepő az alacsony részvétel. A demokrácia többsége stabilan őrzi a kialakult alapvető hatalmi és civil társadalmi struktúrákat, a politikai szerkezet olajozottan működik s ezért a részvételnek vagy nem-részvételnek nincs a mi viszonyainkhoz hasonlóan értelmezhető jelentése. A részvétel hosszú idő óta konstans, ezt normálisnak, elfogadottnak, a demokráciával összeegyeztethetőnek tekintik. Azt a lényeges körülményt is hozzá kell mindehhez tenni, hogy Amerikában nincs ún. választói névjegyzék; aki szavazni kíván, annak magának kell regisztráltatnia magát, ráadásul — a sajtós szabályok szerint — vagy a demokraták, vagy a republikánusok támogatóiként. Ezáltal válik az informális kétpártrendszer valóságos bipoláris pártrendszerre. A két nagy párt (mert azért léteznek kisebb, elhanyagolható politikai befolyással rendelkező pártok, így például legálisan működik szocialista párt) hozzá is juthat ezekhez a névjegyzékekhez, és ez komoly információs forrás támogatói bázisuknak. A szavazásnál már természetesen nincs semmi jelentősége annak, hogy ki melyik táborba regisztráltatta magát, de szavazni csak az tud, aki a több hónappal korábbi regisztrációs aktuson részt vett.

3 Ld. *Simon János*: A „nem-választók” választása c. elemzését (TTI kézirat, Bp. 1990.); *Kolosi Tamás — Kovács Róbert — Tóka Gábor*: A választók társadalmi és politikai arculata c. esszéjét. In: *Társadalmi riport*. Szerk. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. TÁRKI, Bp. 1990. A szerzők azonban nem tesznek említést az ezer fős mintán végzett felmérés részvételi dimenziójáról, feltehetően azért, mert a részvétellel alapvetően elégedettek: „összességében a választások a lakosság vártnál nagyobb fokú aktivitását mutatták” (id. mű, 579. old.).

4 Ld. *Szoboszlai György* (szerk.): Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai (Politikai szociológiai elemzés). MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Bp. 1988.

5 Ld. *Kukorelli István*: Az önkormányzati választások előtűzei. *Társadalmi Szemle*, 1991. 1. sz. 3-10. old. „A részvételi mutatók egyértelműen kifejezik a települések önkormányzatainak relatíve nagyobb legitimitását. A legitimitációszegénység különösen az egyéni választókerületek második fordulójában ütökzik ki, amikor több városban (Eger, Esztergom, Püspökladány stb.) 20 százalék alá süllyedt a politikai részvétel, sőt, vannak 11-12 százalékos eredmények is (például Csorna, Pilisvörösvár). Ennél talán még a tisztán egyfordulós választás is jobb lett volna.” (Uo. 8. old.)

6 A középeltály fogalmát nem a hagyományos értelemben használom. Értelmezésemben ez nem csupán jövedelmi kategória, bár a jövedelmi szint fontos összetevője. Az elit és a társadalom perifériájára sodródott nincstelnek, valamint a gyári munkamegosztásba szorult, a tőkeértékesülés szabályainak

egyre inkább alárendelődő munkásság között foglal helyet. Az alsó középosztály elsősorban a hivatali alkalmazotti réteg, a munkássághoz hasonló jövedelmi sávban, bérmunkás jellegű függésben. A közép-középosztályban megtaláljuk a paraszti és városi kisvállalkozói réteget, a kisiparosság alsó jövedelmi sávját éppúgy, mint a városi hivatalnoki kispolgárságot, a kistisztviselői kart, a pedagógusokat, a vasutasokat. A felső középosztály a gazdag, többnyire szabadfoglalkozású vállalkozókból, irányító és ideológiatermelő értelmiségiekből, a felső hivatalnoki karból és a jól kereső vállalkozókból, kisiparosokból tevődik össze.

7 Ezen a ponton nem értek egyet Kukorelli egyébként kitűnő elemzésével, amikor azt mondja: „Az inaktívak, a magánvárákból figyelők megnyerése minden demokratikus választási részt vevő legfőbb célja. Ha ez szembetűnően sikertelen (márpedig az önkormányzati választásokról sokféle összehasonlításban ez mondható el!), akkor a mélyebb magyarázat az lehet, hogy bajok vannak a társadalmi szerveződési elvekkel, a polgárt a hatalomgyakorlásba bekapcsoló társadalmi csatornákkal.” (Id. tanulmány, 9. old.) A következtetése már inkább elfogadható, nevezetesen, hogy a túlpártosodást a közvetlen demokráciával lehet hatékonyan ellensúlyozni.